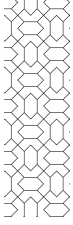

CITATION

Hüseyin AKYÜZ, "Darimi's Explanations After Some Hadith (An Evaluation in the Connection of the Sunan)", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZIFDER]*, 16, 16 (2019/16) pp. 15-47.

DÂRİMÎ'NİN BAZI HADİSLERDEN SONRA YAPTIĞI AÇIKLAMALAR (SÜNEN BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME)

Darimi's Explanations After Some Hadith (An Evaluation in the Connection of the Sunan)

Hüseyin AKYÜZ

Doç. Dr.,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assoc. Prof.,

Ankara Hacı Bayram Veli University Polatlı Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences.

huseyin.akyuz@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5633-3507.

Öz

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet makamına geçenler, onun öğretilerini dünyanın dört bir tarafına tebliğ etmek için fetih hareketlerine girişmişlerdir. Bu girişimin yöneldiği mıntıklar arasında Mâverâunnehir bölgesi de yer almaktadır. Hicrî ilk asırlarda bölgenin İslamlaştırılması için atılan ilk adımlar, ikinci asırdan itibaren ilmî açıdan meyvelerini vermeye başlamıştır. Özellikle hadis alanında bu bölgede nice büyük şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de Semerkantlı Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî'dir (ö. 255/869). Dârimî, hadis öğretimi faaliyetleriyle hadis ilminin Semerkant'ta yayılmasında büyük hizmette bulunmuştur. Onun günümüze ulaşmış yegâne eseri *Sünen*'dir. Bu eserde merfû hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktû rivayetlerle, genellikle makbul sayılmakla birlikte aralarında zayıf ve uydurma rivayetler de bulunmaktadır. Eserin en önemli özelliği ise gerekli gördüğü yerlerde müellifin bu hadislerin hem senedleri hem de metinleri hakkında önemli açıklamalarda bulunmasıdır. Çalışmamız, Dârimî'nin hadislerden sonra yaptığı bu izahlar üzerine olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hadis, Sened, Dârimî, Sünen.

Darimi's Explanations After Some Hadith (An Evaluation in the Connection of the Sunan)

Abstract

Those who took over the caliphate after the death of the Prophet attempted the Fatah movement to notify His teachings for people around the World. Transoxiana region was also one of the areas where this initiative was directed. The first steps towards Isla-

KAYNAKÇA

Hüseyin AKYÜZ, "Dârimî'nin Bazı Hadislerden Sonra Yaptığı Açıklamalar", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 16, 16 (2019/16) ss. 15-47. **Makale Geliş T.:** 20/05/2019 **Kabul T.:** 22/10/2019 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

misation of the region in the first century of hijra had started to bear fruit in scientific terms since the second century. Many great personalities grew up in this region especially in the field of Hadith. One of these figures is Abdullah b. Abdurrahman b. Al-Darimi (255/869) from Samarkand. Al-Darimi has contributed to the spread of science of Hadith in Samarkand with hadith teaching activities. Sunan is his only work that has reached to today. There are Marfu hadiths, as well as mawquf and maqtu narrations in this work. Although these hadiths are considered generally acceptable, there are weak and fabricated narrations among them. One of the most important feature of this work of the author is both its texts and the isnads that contain important comments about the hadiths. Our study will concern these comments of the hadiths.

Keywords: The Prophet, Hadith, Isnad, Darimi, Sunan.

GİRİŞ¹

Hız. Peygamber'in vefatından sonra hilâfet makamına geçenler, İslam devletinin sınırlarını son derece genişletmişlerdir. Nitekim sahâbe eliyle hicretin on yedinci yılında Irak ve Suriye, yirminci yılında Mısır, elli altıncı yılında da Semerkant İslam topraklarına katılmıştır.² Semerkant'ın da içinde bulunduğu Mâverâunnehir bölgesine gerek fetih münasebetiyle ve gerekse fetihten sonra değişik zamanlarda birçok sahâbî uğramıştır. Hatta bazı sahâbîler, bu bölgelere yerleşmiş ve orada vefat etmişlerdir. Örneğin, Hız. Peygamber'in amcasının oğlu, Hız. Hüseyin'in sütkardeşi ve Semerkant bölgesinde "şâh-ı zend/yaşayan sultan" olarak anılan sahâbî Kusam b. Abbas (ö. 57/677), bu yörede vefat etmiştir.³ O, Hız. Ali (ö. 40/661) şehit olduktan sonra bu beldeye gelmiş ve ölünceye kadar Semerkant halkına Yüce Allah'ın ve Hız. Peygamber'in mesajlarını ulaştırmıştır.⁴ Bu durumu dikkate aldığımızda Semerkant'ı İslamlaştırma sürecinin onunla birlikte başladığını söyleyebiliriz. Ancak hicrî ilk asırda bu beldenin ilmî bir faaliyete sahne olduğunu söylemek pek

¹ Bu makale, 15-16 Nisan 2019 tarihleri arasında Kazakistan/Türkistan'da düzenlenen Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan "Dârimî'nin Bazı Hadislere Yaptığı Açıklamalar (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

² Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 132.

³ Şihâbüddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdilmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 5: 320-321.

⁴ Ahmet Yıldırım, "Orta-Asya Türkistan Coğrafyasında Yetişen Muhaddisler ve Hadis İlmine Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, ed. İsmail Hakkı Göksoy - Nejdî Durak (İsparta: Fakülte Kitabevi, 2007), 243-244.

mümkün görülmemektedir.⁵ Çünkü hicrî ilk asırlarda Semerkant, siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı bir bölge olmuştur.⁶

Suların bir türlü durulmadığı bu beldede ilmî ve kültürel faaliyetler, ancak hicrî ikinci asırdan itibaren yaygınlaşabilmiştir. Bu devirde belde ahalisinin çeşitli bölgelere yaptıkları ilmî yolculuklar da anılan faaliyetlere hız kazandırmıştır.⁷ Nitekim bu faaliyetler neticesinde Semerkant'ta birçok âlim yetişmiştir. Bunlardan birisi de Semerkantlı meşhur muhaddis Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî'dir (ö. 255/869). Onun tam adı, Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl b. Behrâm b. Abdüssamed ed-Dârimî et-Temîmî'dir. Künyesi Ebû Muhammed olup "es-Semerkandî" nisbesi ile anılmaktadır. O, Abdullah b. Mübarek'in vefat ettiği hicrî 181/797 yılında doğmuştur.⁸ Kaynaklarda onun ilk tahsiline nerede ve ne zaman başladığına, hangi hocalardan eğitim aldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İlerleyen zamanlarda ise hadis öğrenimini ilerletmek için rihle ağın geniş tutmuş ve başta Horasan olmak üzere Kûfe, Şam, Bağdat, Mısır, Irak ve Hicaz gibi ilim merkezlerine yolculuk yapmış ve birçok muhaddisten ders almıştır.⁹ Kendisi ise Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi dönemin meşhur muhaddisleri başta olmak üzere nice şahsiyetlere ders vermiştir.¹⁰ Ayrıca Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Nesâî de *Sünen* dışındaki müdevvenatında; Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî ise Kütüb-i Sitte'ye dâhil olan eserlerinde ondan hadis rivayet etmişlerdir.¹¹ Görüldüğü gibi Dârimî, İbn Mâce (ö. 273/886) hariç Kütüb-i Sitte müelliflerine kısa veya uzun süre hocalık yapmıştır.

⁵ S. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 386.

⁶ Osman Aydın, "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 482-483.

⁷ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, 386.

⁸ Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1400/1980), 15: 210-216.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 11: 209.

¹⁰ Abdullah Aydın, "Dârimî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 8: 494-495.

¹¹ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15: 213-214.

Dârimî, dinî yaşama hususunda çok titiz, hilmi, ağırbaşlılığı, dindarlığı ve ibadeti darb-ı mesel hâline gelmiş, dünya nimetlerine iltifat etmeyen bir âlimdir. O, aynı zamanda insanları sünnete davet eden ve sünnete uymayanlara mani olan, zühd sahibi, zeki, mutkin ve sika bir hadis hâfızı olarak tanıtılmıştır.¹² Hicrî 255/869 yılında Zilhicce ayının 8. gününde (yani Terviye gününde) yetmiş beş yaşında iken vefat etmiştir.¹³

Müfessir ve fâkih vasıflarıyla da nitelenen¹⁴ ve hadis sahasında otorite olarak kabul edilen¹⁵ Dârimî'nin günümüze gelebilmiş yegâne eseri *Sünen*'dir. O, çoğu fıkha dair hadisleri naklettiği bu kitabına bir mukaddime ile başlamış, daha sonra temizlik gibi fikhî mevzulardan, Kur'an'ın faziletleri, cihad ve siyer gibi çeşitli konularda rivayetlere yer vermiştir. Ancak bu rivayetler arasında sahih, hasen ve zayıf, hatta bazı âlimlere göre mevzû hadisler de bulunmaktadır.¹⁶ O, bu hadislerin yanı sıra gerekli gördüğü yerlerde rivayetlerin hem senedine hem de metnine yönelik çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi onun "*Sünen*" adlı eserinde rivayetlere ilaveten yaptığı bu izahları ele alalım.

1. DÂRİMÎ'NİN BAZI HADİSLERDEN SONRA YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Dârimî, bazı hadislere yaptığı ilave açıklamalarını; bazen sadece ismini "قال عبد الله",¹⁷ bazen sadece künyesini "قال أبو مُحَمَّدٍ",¹⁸ bazen hem künyesini hem de ismini "قال أبو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ",¹⁹ bazen de baba adıyla

¹² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, thk. Şerefüddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975), 8: 364; Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 12: 226-228.

¹³ Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 12: 228.

¹⁴ Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 12: 227.

¹⁵ Ahmet Yıldırım, *Dârimî ve Sünen'i* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1990), 32.

¹⁶ Muhammed b. İsmail b. Salâh el-Emîr es-San'ânî el-Kahlânî. *Tavzîhu'l-Eşkâr li-Me'âni Tenkîhi'l-Enzâr*, thk. Ebû Abdurrahmân Salah b. Muhammed b. Uveyde (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1: 43.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Siyer, 57".

¹⁸ Dârimî, "Mukaddime, 6".

¹⁹ Dârimî, "Mukaddime, 38".

la birlikte ismini “قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ”²⁰ kullanarak zikretmektedir. Eserde özellikle onun fikhî görüşlerini yansıtan ifadeler “سُئِلَ عَبْدُ اللَّهِ عَنْ” ve “قِيلَ لِأَبِي مُحَمَّدٍ” gibi soru kalıplarına verilen cevaplar formatında nakledilmektedir.²¹

Dârimî'nin Kütüb-i Sitte müelliflerine göre az da olsa hadislerden sonra ilave ettiği bu değerlendirmeler, hadislerin senedlerine, metinlerine ve muhtevalarına yönelik değerlendirmeler olarak üç başlıkta ele alınabilir.

1.1. Hadislerin Senedlerine Yönelik Değerlendirmeler

Bir hadisin isnadında yer alan râvilerin halleri ve güvenilirlik durumları ile ilgili verilecek her türlü bilginin o hadisin sıhhatini tespit etmedeki önemi yadsınamaz. Dârimî'den günümüze ulaşan rical tarihi ile ilgili bir eser bulunmasa da bu durum onun râvilerin halleri konusunda söz söyleyemediği anlamına gelmemektedir. Nitekim hakkında bilgi veren kaynaklar, onun râviler hakkında değerlendirmeler yaptığını ve bu alanda sözlerine itimad edilen bir hadis imamı olduğunu ifade etmiştir.²² Bir rivayete göre, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun bu alandaki otoritesini kabul etmiş ve onun sözüne itibar ederek Yahya b. Abdülhamid el-Himmânî'den (ö. 228/843) hadis rivayetini terk etmiştir.²³ Dârimî'nin, naklettiği hadislerden sonra yaptığı isnad değerlendirmeleriyle ilgili açıklamaları daha iyi anlayabilmek için şu örnekler verilebilir:

1.1.1. Râvilerin Kimliğini Tespite Yönelik Açıklamalar

Hadis ilminde rical bilgisi önemlidir. Bu bilgi sayesinde râvilerin isimleri, künyeleri, lakapları, nisbeleri, nerede ve ne zaman doğup öldükleri, kimlerden ders aldıkları ve kimlere ders verdikleri bilinmektedir. Ayrıca hadis ilminin bu dalı, onların rivayetlerinin kabul veyahut reddini gerektirecek sıfatlarını tanımayı da sağlamaktadır. Dârimî de bu alana, önce-

²⁰ Dârimî, “Mukaddime, 54”.

²¹ Dârimî, “Vudû”, 38, 89-91”.

²² Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim el-Ğamrî, *Fethu'l-Mennân Şerhu'l-Müsnedi'l-Câmi'* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419/1999), 1: 79.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11: 209.

likli olarak sened zincirinin ilk halkası olan Hz. Peygamber'in arkadaşlarını tanıtmakla katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e hacamat yapan sahâbînin Beyâzaoğullarının mevlası Ebû Hind olduğunu rivayet ettikten sonra şu açıklamada bulunmuştur: “O, Sümame-oğullarındandır. Bunlar, Ensâr'dan bir boydur.”²⁴ Başka bir rivayetten sonra kendisine Ali b. Talk'ın (ö. ?) sahâbî olup olmadığı sorulduğunda o da; “Evet” diye cevap vermiştir.²⁵ Yine “Abdurrahmân b. Muaz'ın (ö. ?) sahâbîliği var mıdır?” sorusunu da “Evet” diye cevaplamıştır.²⁶

Dârimî, sahâbe dışındaki râvilerin de isim, künye ve nisbelerinin doğru bir şekilde bilinmesine önem vermiştir. Nitekim O, zaman zaman künyelerinde ihtilaf edilen râviler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Abdullah b. es-Sâmit (ö. h. 70 sonrası) adlı râvinin Ebû Zerr'in kardeşinin oğlu olduğunu²⁷ ve Sa'îd b. Ebi'l-Huveyrîs'in (ö. ?) de Sa'îd b. el-Huveyrîs olduğunu açıklamıştır.²⁸ Bazı hadis münekkitleri tarafından ma'ruf bir râvi olduğu söylenen²⁹ Amr b. Beyân et-Tağlibî'nin (ö. ?) ise Ömer b. Beyân olduğunu söylemiştir.³⁰

Bazen Dârimî, hadis metinlerinde geçen müphem kişiler hakkında da bilgi vermiştir. O, “Müstehâza ancak falancadır. Hz. Peygamber ona her namaz için gusül yapmasını emretmişti...” rivayetinde geçen falancanın kim olduğunu şöyle açıklamıştır: “Âlimler onun isminin Sehle bt. Süheyl olduğunu söylüyorlar. Ancak Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) ise Süheyle bt. Sehl olduğunu söylemiştir.”³¹ Hadis metinlerinde müphem bırakılan bir diğer râvi ise Hz. Ali (ö. 40/661) olmuştur. Örneğin, Dârimî bir rivayetin isnadında geçen “Bedir Savaşı'na katılanlardan bir adam haber verdi.” sözünde kastedilenin sahâbî Hz. Ali olduğunu beyan etmiştir.³²

Bazı açıklamalarda ise Dârimî'nin, hadis râvilerinin isimleri konu-

²⁴ Dârimî, “Mukaddime, 11”.

²⁵ Dârimî, “Vudû', 114”.

²⁶ Dârimî, “Hac, 59”.

²⁷ Dârimî, “Salat, 25”.

²⁸ Dârimî, “Et'ime, 35”.

²⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1372/1952), 6: 99.

³⁰ Dârimî, “Eşribe, 9”.

³¹ Dârimî, “Vudû', 84”.

³² Dârimî, “Rikak, 64”.

sunda hocalarının görüşlerini düzelttiği görülmektedir. Hocası Ebû Nuaym'ın (ö. 218/833) bir hadisin isnadında geçen İsmail b. Rifâ'a yerine İsmail b. Ubeydullah b. Rifâ'a (ö. ?) dediğini nakletmiştir. Ancak Dârimî, hocasının bu görüşüne katılmadığını, bu râvinin isminin İsmail b. Ubeyd b. Rifâ'a olduğunu söylemiştir.³³ Bir kısım açıklamalarında ise o, farklı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin bazılarına göre bir rivayetin senedinde geçen el-Muğîre b. Subey (ö. ?), el-Muğîre b. Sumey'dir.³⁴

Künyesiyle meşhur olan râvilerin meşhur olmayan ismini tespit etmek hadis rical ilminin en önemli meselelerindedir. Bu bağlamda Dârimî de bazen künyelerini zikrettiği râviler hakkında bilgiler vermiştir. Mesela künyesi Ebû Hamza olan bir râvinin İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) ashabından olan Meymûn el-A'ver (ö. ?) olduğunu beyan etmiştir.³⁵ Âl-i İmrân suresinin fazileti hakkında rivayet ettiği bir hadisin ardından isnadda zikredilen Ebû's-Selil'in (ö. h. 101-110 arası) isminin Dureyb b. Nükeyr olduğunu ve ona İbn Nüfeyr de denildiğini ifade etmiştir.³⁶ Aynı ifadelere öğrencisi Tirmizî'nin de "Sünen" adlı eserinde yer vermesi oldukça manidardır.³⁷

Dârimî bazen künyesini zikrettiği şahsın sadece adını vermekle yetinmemiş ilave açıklamalarda bulunmuştur. Bu ziyade bilgiler, bir kısım rivayetlerde baba adıyla ilgili olabildiği gibi râvinin yaptığı işle de alakalı olabilmektedir. Örneğin bir senedde geçen Ebû Sa'îd'in (ö. ?) Ebu'l-Anbes'in babası ve Ebu'l-Anbes'in isminin de Sa'îd b. Kesîr b. Ubeyd³⁸ olduğunu söylemiştir. Yine Abdulhamîd (ö. 102/720-125/743[?]) adlı râvinin Abdulhamîd b. Zeyd b. Abdirrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb olduğunu ve Ömer b. Abdülaziz döneminde valilik görevinde bulunduğunu beyan etmiştir.³⁹

Dârimî'nin râvilerin nisbeleri hakkında verdiği bilgiler de rical ta-

³³ Dârimî, "Buyû", 7".

³⁴ Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'an, 14".

³⁵ Dârimî, "Buyû", 8".

³⁶ Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'an, 16".

³⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "De'avât, 78".

³⁸ Dârimî, "Vudû", 110".

³⁹ Dârimî, "Vudû", 112".

rihi açısından büyük öneme sahiptir. Zira bir râvinin nisbesini bilmek, onun memleketini bilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan Dârimî, Süleyman b. Tarhân'ın (ö. 143/760) nisbesinin et-Teymî olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Bir başka rivayette geçen Ezher b. Abdillâh el-Harâzî'nin (ö. 129/747) nisbesi için “el-Harâz, Yemen ahalisinden bir kabiledir.” demiştir.⁴¹

Dârimî'nin rical ilmi açısından önem verdiği konulardan biri de meçhul râviler hakkında bilgi vermektir. Bu meyanda onun râvilerin meçhullüğünü ortadan kaldıracak bilgileri paylaşmaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin meçhul bir râvi olarak nitelendirilen Ebû Ca'fer (ö. ?) hakkında; “Ebû Ca'fer, Ensar'ın neslinden bir adamdır.” demekle yetinmiştir.⁴² Nitekim onun bu açıklaması kendisinden sonra kaleme alınan rical eserlerine de kaynaklık etmiştir.⁴³

1.1.2. İsnadın İttisali Hakkında Açıklamalar

İsnadın ortaya çıkışıyla birlikte bir hadisin makbul sayılabilmesi için senedde ittisal şart koşulmuştur. Ancak bazı sebeplerden dolayı bir sened muttasıl olma özelliğini kaybedebilir. Bunlardan birisi; bir râvinin görüştüğü hocasından işitmediği bir rivayeti nakletmesidir. Dârimî, *Ubeydullah b. Musa* (ö. 213/828) > *Süfyân es-Sevrî* (ö. 161/778) > *İbn Ebî Necîh* (ö. 131/749) > *babası/Yesâr Ebû Necîh* (ö. 109/727) > *İbn Abbas* (ö. 68/687) tarihiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Süfyân, İbn Ebî Necîh'ten bu hadisi işitmemiştir.”⁴⁴ Bu ifadeye göre bu hadisin senedi munkatı'dır. Çünkü Süfyân, İbn Ebî Necîh'ten hadis rivayet etmiş olsa da,⁴⁵ bu hadisi ondan işitmemiştir. Bu durumda onun tedlis yaptığı ortaya çıkmaktadır. Rical ilmi açısından çok önemli olan bu bilgi, daha sonra müdellis râvilerin tanıtıldığı eserlerde teyit edilmiştir.⁴⁶

⁴⁰ Dârimî, “İsti'zân, 31”.

⁴¹ Dârimî, “Siyer, 75”.

⁴² Dârimî, “Rikâk, 28”.

⁴³ Şihâbüddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib* (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 12: 55.

⁴⁴ Dârimî, “Siyer, 8”.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 6: 125.

⁴⁶ Şihâbüddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Ta'rifü Ehli't-Takdis bi-Merâtibi'l-Mevşûfine bi't-Tedlis/Tabakâtü'l-Müdellisîn*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 1: 32.

Dârimî, sikalardan hadis rivayeti hakkında peş peşe naklettiği iki haberin ardından da “Bu hadisi, Cerîr b. Abdulhamîd’in (ö. 188/803) Âsım b. Süleyman el-Ahvel’den (ö. 142/759) işittiğini zannetmiyorum.” demiştir.⁴⁷ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Dârimî, Cerîr ile Âsım arasında isnadda kopukluğun olduğunu söylemektedir. Nitekim Cerîr bu hadisi ondan kopukluğa işaret eden “عن” edatıyla rivayet etmiştir. Dahası bu rivayeti, İsmail b. Zekeriya (ö. 174/792) da Âsım’dan aynı edatla rivayet etmiştir.⁴⁸ Ayrıca Cerîr, ömrünün sonlarına doğru hafızasının kötüleşmesi, Âsım’ın rivayetlerini başkalarının rivayetleriyle karıştırması ve tedlis yapmasıyla cerh edilmiştir. Ancak bazıları onun tedlis yapmadığını da iddia etmişlerdir.⁴⁹ Fakat Tirmizî, onun rivayet ettiği bir hadis hakkında şöyle demiştir: “Cerîr’in hadisinde gizli bir kusur/tedlis vardır. O, bu hadiste tedlis yapmıştır, çünkü kendisi Hişâm b. Urve’den (ö. 146/763) hadis işitmemiştir.”⁵⁰

Dârimî, ganimetin dağıtılmasından önce ondan yenilip yenilemeyeceğine dair Abdullah b. Mesleme (ö. 221/836) > Süleyman b. el-Muğîre (ö. 165/781) > Humeyd b. Hilal (ö. 106/725-120/738) > Abdullah b. Muğaffel (ö. 59/679) tarikiyle naklettiği bir rivayetten sonra da şu ilave notu eklemiştir: “أَرْجُو أَنْ يَكُونَ حُمَيْدٌ سَمِعَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ / Humeyd’in, Abdullah’tan hadis işitmiş olmasını umarım.”⁵¹ Oysa Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Müslim ve Beyhakî (ö. 458/1066), Humeyd’in Abdullah’tan semâ’nının olduğunu tasrih etmişlerdir.⁵² Bu bağlamda kaynaklarımızda Humeyd’in ondan hadis işitmediğini açıklayan bir âlimin olmayışı oldukça dikkat çekicidir.

Kabîsa b. Ukbe (ö. 215/830) > Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) > Meymûn el-A’ver (ö. ?) > Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) > Ebû Saîd el-Hudrî (ö.

⁴⁷ Dârimî, “Mukaddime, 38”.

⁴⁸ Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Mukaddime, 5”.

⁴⁹ Ebu’l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Mir’atu’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, (Hindistan: İdâretu’l-Buhûsi’l-İlmiyye, 1404/1984), 3: 384.

⁵⁰ Tirmizî, “Buyû’, 53”.

⁵¹ Dârimî, “Siyer, 57”.

⁵² Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî el-Basrî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2: 232; Müslim, “Cihad, 73”; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü’s-Sağîr*, thk. Abdülmü’tî Emîn Kal’acî (Karaçi: Câmîatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1410/1989), 3: 396.

74/693-94) tarikiyle rivayet ettiği bir hadisin ardından da “Hasan-ı Basrî'nin Ebû Saîd'den hadis işitmiş olup olmadığına dair hiçbir bilgim yoktur.” demiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu hadisin senedi de kopuktur. Dolayısıyla bu haber, mürsel bir rivayettir. Nitekim Ali b. el-Medînî de Hasan-ı Basrî'nin Ebû Saîd'den hadis işitmediğini söylemiştir.⁵³

Dârimî, bazen râvilerin hadis rivayet ettikleri hocalarıyla görüşüp görüşmedikleri veyahut aynı mecliste bir araya gelip gelmedikleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁴ “Allah bekçilerin bekçisine merhamet etsin!” rivayetinden sonra da “Ömer b. Abdülaziz, Ukbe b. Âmir ile (ö. 58/678) karşılaşmamıştır.” demiştir.⁵⁵ Bu durumda bu hadisin senedinde inkıtâ' olduğu ve rivayetin mürsel olduğu anlaşılmaktadır. Hatta isnadın “anane” ile rivayet edilmesi de bunu teyit etmektedir.

Dârimî, bir kısım rivayetlerin akabinde ise senedde düşen râvinin kim olduğu konusunda bilgiler vermiştir. “Bu hadisin senedinde Abdullah b. Mes'ud vardı.” gibi açıklaması bu duruma bir örnektir. Onun bu ifadesi sayesinde hadisin mürsel olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁶ Nitekim hocası Ahmed b. Hanbel'in eserinde de bu rivayet, mevsul olarak nakledilmiştir.⁵⁷

Bütün bunlara ilaveten Dârimî, bazen de senedlere yapılan idraclere dikkat çekmektedir. Ca'fer b. Avn (ö. 206/819) > İsmail (ö. 145/762) > Âmir b. Şerâhîl (ö. 104/722) > Hz. Ali tarikiyle rivayet ettiği bir hadisin sonunda şu ifadelere yer vermektedir: “Bazıları bu senedde İsmail ile Âmir'in arasına bir adam dâhil eder.”⁵⁸ Ancak kimlerin hangi şahsı ekledikleri konusunda ise herhangi bir bilgi vermez.

1.1.3. Râvileri Tenkide Yönelik Açıklamalar

Bir rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespitinde o rivayetin senedinde yer alan râvilerin güvenilirlik durumlarını bilmenin önemi yad-

⁵³ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullah Nimetullah Kûcânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 40.

⁵⁴ Dârimî, “Vudû”, 74”.

⁵⁵ Dârimî, “Cihad”, 11”.

⁵⁶ Dârimî, “Siyer”, 30”.

⁵⁷ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 1: 427.

⁵⁸ Dârimî, “Ferâiz”, 36”.

sınamaz. Bunun için hadis tenkitçileri, isnadın ortaya çıkışı ile birlikte râvilerin hallerini araştırmayı gerekli görmüşler ve onları cerh ve ta'dile tabi tutmuşlardır. Bu bakımdan “Sünen” adlı eseriyle hicrî III. asra damgasını vuran Dârimî de bu faaliyetlerden geri kalmamıştır. O, Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828) > Osman b. Sa'd (ö. ?) > Enes b. Malik (ö. 93/711-712) tarikiyle naklettiği bir hadisin hemen ardından “Osman b. Sa'd zayıftır.”⁵⁹ demiştir. Ancak bu râviyi zayıflıkla cerh edenlerin yanı sıra sika ve şeyh lafızlarıyla ta'dil edenler de vardır.⁶⁰ Bu durum Dârimî'nin rical değerlendirme faaliyetini bir içtihat meselesi olarak kabul ettiğinin açık bir göstergesidir.

Dârimî, büyük veya küçük abdest bozmada kibleye dönülmemesi ile alakalı rivayet ettiği ikinci hadisten sonra da “Bu, Abdulkerîm'in rivayet ettiği hadisten daha sahihtir. Abdulkerîm de şibhu'l-metrûk/metruk bir râvi gibidir.”⁶¹ demiştir. Cerh-ta'dil âlimleri adı geçen Abdulkerîm b. Ebi'l-Muhârik'i (ö. 126/744), *leyse bi-şey'/bir şeye değmez, metruk/hadisleri terkedilmiştir, lâ yuhteccu bih/hadisiyle ihticac edilmez* gibi cerh ifadeleriyle eleştirmişlerdir.⁶² Bu bağlamda diğer münekkitlerin Dârimî'ye muvafakat ettiğini söyleyebiliriz.

1.1.4. Farklı Tarikler Hakkında Yaptığı Açıklamalar

Hız Peygamber'den nakledilen hadislerin bir tarihi olabildiği gibi birçok senedi de olabilir. Bazen bir râvi, aynı hadisi farklı zaman ve mekânlarda metin veya isnad bakımından değişik şekillerde rivayet etmiştir. Bazen de bir hadis, adalet ve zabt durumları müsavi olan birden fazla râvi tarafından farklı şekillerde aktarılmıştır. Bundan dolayı bu farklı rivayetler arasında bazı özellikler dikkate alınarak tercihte bulunulması gerekmektedir. Yaptığı bir kısım açıklamalardan anlaşıldığı üzere Dârimî, birbirine zıt iki hadisten birini herhangi bir sebeple diğerine tercih etmiştir. O, “kişinin, safın arkasında tek başına namaz

⁵⁹ Dârimî, “İstizân, 39”.

⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 7: 117-118.

⁶¹ Dârimî, “Vüdü", 6”.

⁶² Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becavî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 2: 646-647.

kılması hakkında” bir rivayet naklettikten sonra; “Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Amr b. Mürre’nin (ö. 116/734[?]) rivayetinin sabit olduğunu söylüyordu, ben ise Yezîd b. Ziyâd b. Ebi’l-Ca’d’ın (ö. 137/755) rivayetini kabul ediyorum.”⁶³ demiş, ancak niçin bu rivayeti tercih ettiğini açıklamamıştır. Oysa Amr b. Mürre hadisini, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî de kitaplarında rivayet etmişlerdir. Bu hadisin isnad dökümleri şöyledir:

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî: Şu’be (ö. 160/777) > Amr b. Mürre (ö. 116/734[?]) > Hilal b. Yisâf (ö. ?) > Amr b. Râşid (ö. ?) > Vâbisa b. Ma’bed (ö. 89/708) > Hz. Peygamber.⁶⁴

Ahmed b. Hanbel: Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813) ve Muhammed b. Ca’fer (ö. 194/810) > Şu’be > Amr b. Mürre > Hilal b. Yisâf > Amr b. Râşid > Vâbisa b. Ma’bed > Hz. Peygamber.⁶⁵

Ebû Dâvûd: Hafs b. Ömer (ö. 225/840) ve Süleyman b. Harb (ö. 224/839) > Şu’be > Amr b. Mürre > Hilal b. Yisâf > Amr b. Râşid > Vâbisa b. Ma’bed > Hz. Peygamber.⁶⁶

Tirmizî: Hennâd b. Serî (ö. 243/857) > Ebu’l-Ahves (ö. 179/795) > Husayn (ö.136/753) > Hilal b. Yisâf > Ziyâd b. Ebi’l-Ca’d > Vâbisa b. Ma’bed > Hz. Peygamber.⁶⁷

Ahmed b. Hanbel: Vekî’ (ö. 197/812) > Süfyan (ö. 161/778) > Husayn > Hilal b. Yisâf > Ziyâd b. Ebi’l-Ca’d > Vâbisa b. Ma’bed > Hz. Peygamber.⁶⁸

Ahmed b. Hanbel: Ebû Muaviye (ö. 195/811) > A’miş (ö. 148/765) > Şimr b. Atiyye (ö. ?) > Hilal b. Yisâf > Vâbisa b. Ma’bed > Hz. Peygamber.⁶⁹

Yukarıdaki senedlerde altı çizili yerleri incelediğimizde dikkat çeken husus; Hilal b. Yisâf’ın söz konusu hadisi, bazen Amr b. Râşid, bazen Ziyâd b. Ebi’l-Ca’d vasıtasıyla Vâbisa’dan, bazen de bilavasita

⁶³ Dârimî, “Salat, 61”.

⁶⁴ et-Tayâlisî, *Müsned*, 2: 525.

⁶⁵ İbn Hanbel, 4: 227-228.

⁶⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Salat, 99”.

⁶⁷ Tirmizî, “Salat, 56”.

⁶⁸ İbn Hanbel, 4: 228.

⁶⁹ İbn Hanbel, 4: 228.

Vâbisa'dan nakletmesidir. İşte Dârimî, muhtemelen zikredilen isnadlardaki bu ihtilaftan dolayı Yezîd b. Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd'ın rivayetini tercih etmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958) ise bu tarikelerin sahih olduğunu söylemiştir. Ona göre Hilal b. Yisâf, bu rivayeti önce Amr b. Râşid'den duymuş, sonra Vâbisa'nın huzurunda Ziyâd'dan işitmiştir. Bu durumda Vâbisa'dan da işitmiş sayılacağı için hadisi bazen bilvasıta bazen de vasıtasız bir şekilde Vâbisa'dan nakletmiştir.⁷⁰

Bu bağlamda Dârimî'nin tercih ettiği rivayetin senedini de zikretmek gerekmektedir. Hadisin senedi şöyledir: Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) > Abdullah b. Dâvûd (ö. 213/828) Yezîd b. Ziyâd (ö. ?) > Ubeydullah b. Ebi'l-Ca'd (ö. ?) > Ziyâd b. Ebi'l-Ca'd > Vâbisa b. Ma'bed > Hz. Peygamber.⁷¹ Oysa Tirmizî, bu rivayeti yukarıdaki Husayn tarikinin mütâbii olarak görmekte ve Husayn rivayetinin Amr b. Mürre rivayetine nazaran daha sahih olduğunu söylemektedir.⁷²

Dârimî bazen hocalarının senedlerdeki ihtilaflara dair beyanlarına yer vermiş, bu tür ihtilaflarda hocalarının görüşleri arasında tercihte bulunmuştur. Örneğin hocası Abdullah b. Ca'fer'den (ö. 220/835) Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796) > Zeyd b. Ebî Uneyse (ö. 125/742) > Hâkem b. Uteybe (ö. 115/733) > Abdirrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 83/702) > Dâvûd b. Bilal (ö. ?) > Hz. Peygamber tarikiyle “ganimetleri bölüştürmenin nasıl yapılacağı” hakkında rivayet ettiği bir hadisten sonra onun şöyle dediğini nakletmiştir: “Arkadaşınız Zekeriyya b. Adiy (ö. 212/827), bu hadisin senedinde ‘...Kays b. Müslim’den (ö. 120/738)...’ dediği bana ulaştı.”⁷³ Bu ifadeden Dârimî, hocasının sanki Zekeriyya'nın onu bellemiş olduğunu söylemek istediğini beyan eder. Ardından Zekeriyya b. Adiy > Ubeydullah b. Amr > Zeyd b. Ebî Uneyse > Kays b. Müslim > Abdirrahmân b. Ebî Leylâ > Dâvûd b. Bilal > Hz. Peygamber tarikini verir ve bu varyantın daha doğru olduğunu şöyle ifade eder: “Bana göre doğru olan, senedde Zekeriyya'nın söylediğidir.”⁷⁴

⁷⁰ Tirmizî, “Salat, 56”, (3. Dipnot).

⁷¹ Dârimî, “Salat, 61”.

⁷² Tirmizî, “Salat, 56”.

⁷³ Dârimî, “Siyer, 31”.

⁷⁴ Dârimî, “Siyer, 31”.

1.1.5. Hadislerin Sıhhatine Dair Açıklamalar

Hadislerin sıhhati meselesi tarih boyunca muhaddisleri meşgul etmiştir. İlk dönemlerden itibaren hadisçiler senedin sıhhatini tespit etmeyi, metnin sıhhat derecesini belirleyen ön inceleme olarak görmüşlerdir. Bu sebeple klasik dönemlerde kaleme alınan hadis eserlerinde yer yer isnad değerlendirmelerine rastlanılmaktadır. Dârimî, ahkâma dair hadisleri naklettiği *Sünen* adlı eserinin bazı yerlerinde isnad değerlendirmelerine atıfta bulunmuştur. Teyemmümün toprağa bir defa vurularak yapılması gerektiğiyle ilgili hadisin ardından “Bunun isnadı sahihtir.”⁷⁵ demiştir. Bu rivayetin senedi ise şöyledir: Affân b. Müslim (ö. 220/835) > Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 163/779-80 [?] > Katâde (ö. 117/735) > Azre b. Abdurrahmân (ö. ?) > Saîd b. Abdurrahmân b. Ebzâ (ö. ?) > Babası / Abdurrahmân b. Ebzâ el-Huzâî (ö. 70/689 civarı) > Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) > Hz. Peygamber. Bu tarikte zikredilen Affân b. Müslim, kuvvetli bir hafızaya sahip olup sağlam ve güvenilir bir râvidir.⁷⁶ Ebân b. Yezîd el-Attâr, sika bir râvidir.⁷⁷ Katâde b. Diâme es-Sedûsî’den sika râvi ve hâfız diye söz edilmiştir.⁷⁸ Azre b. Abdurrahmân⁷⁹ ve Saîd b. Abdurrahmân b. Ebzâ⁸⁰ da hadis otoriteleri tarafından güvenilir kabul edilmiştir. Abdurrahmân b. Ebzâ el-Huzâî’ye gelince; bazı muhaddisler onu tâbiilerden sayarken bazıları da onun ashabdan olduğunu belirtmişlerdir.⁸¹ Cerh ve ta’dil âlimlerinin yaptığı bu eleştiriler dikkate alındığında söz konusu isnadın sahih olarak nitelendirilmesinin doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Dârimî bazen de aynı rivayetin muhtelif tarikleri arasındaki sıhhat farkına işaret etmektedir. Yemeğin içine sineğin düşmesi ile ilgili Ebû Hureyre’den (ö. 58/678) farklı isnadlarla rivayet edilen hadislerin sıhhati hakkında “Ubeyd b. Huneyn’in rivayeti daha sahihtir.”⁸² demiştir. Onun birbirine kıyasladığı tarikler şöyledir:

⁷⁵ Dârimî, “Vudû’, 66”.

⁷⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 20: 164-176.

⁷⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 2: 24-27.

⁷⁸ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 23: 498-517.

⁷⁹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 20: 51-52.

⁸⁰ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 10: 524-525.

⁸¹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 16: 501-503.

⁸² Dârimî, “Et’ime, 12”.

Birinci tarik: Abdullah b. Mesleme (ö. 221/836) > Süleyman b. Bilal (ö. 177/794) > Utbe b. Müslim (ö. h. 131-140 arası) > Ubeyd b. Huneyn (ö. 105/724) > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber. Bu tarikte yer alan râvilerden Abdullah b. Mesleme, güvenilir bir muhaddis olup sika, hüccet ve sâlih gibi terimlerle ta'dil edilmiştir. Süleyman b. Bilal⁸³ ve Utbe b. Müslim⁸⁴ de sika râvilerden sayılmıştır. Ubeyd b. Huneyn'in ise sika olduğu belirtilmekle birlikte onun rivayet ettiği hadislerin çok olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁵ Bu değerlendirmeler ışığında söyleyebiliriz ki bu isnad muttasıl olup güvenilir râvilerden oluşmaktadır.

İkinci tarik: Süleyman b. Harb (ö. 224/839) > Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) > Sümâme b. Abdillâh b. Enes (ö. h. 111-120 arası) > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber. Bu tarikte geçen râvilerden Süleyman b. Harb, sika ve sebt gibi lafızlarla tezkiye edilmiştir. Ayrıca güçlü hafızaya sahip olduğu ve tedlis yapmadığı ifade edilmiştir.⁸⁶ Hammâd b. Seleme ise hadis münekkittleri tarafından sika olarak değerlendirilmiş ve aralarında münker hadislerin de bulunduğu birçok hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.⁸⁷ Sümâme b. Abdillâh b. Enes, sika bir râvi olmakla birlikte Ebû Hureyre'den hadis işitmemiştir.⁸⁸ Bu değerlendirmelerin ışığında isnadda bir inkıtâ'nın olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan ikinci tarikle alakalı olarak Dârimî şu ilave bilgilere de yer vermiştir: "Hammâd'dan başkaları, Sümâme'nin, Ebû Hureyre yerine Enes b. Malik'ten rivayet ettiğini söylemişlerdir."⁸⁹ Ancak İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) naklettiği bir rivayete göre bu hadisi Sümâme'nin, Enes b. Malik'ten rivayet etmesi bir tashiftir. Bu hatayı yapan da Abdullah b. el-Müsennâ'dır.⁹⁰

Dârimî, Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan (ö. 55/675) rivayet edilen mevkuf bir

⁸³ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11: 372-376.

⁸⁴ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 3: 694.

⁸⁵ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 19: 197-200.

⁸⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11: 384-393.

⁸⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7: 253-269.

⁸⁸ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 4: 405-408.

⁸⁹ Dârimî, "Et'ime, 12".

⁹⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahmân el-Cureysî vd. (Medine: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1427/2006), 1: 468.

hadisle ilgili olarak da “Bu haberin Sa’d’dan rivayeti hasendir.”⁹¹ demiştir. O, bu rivayeti niçin hasen derecesinde nitelendirdiğini açıklamasa da söz konusu hadisin şahitlerini dikkate alarak böyle bir niteleme yapmış olabileceği kanaatindeyiz. Ancak bu isnad, Leys b. Ebî Süleyym (ö.143/760) sebebiyle zayıftır. Zira bu râvi, salih ve çok ibadet eden bir şahıs olmasına rağmen hadis konusunda zayıf olarak nitelendirilmiştir.⁹²

1.2. Hadislerin Metinlerine Yönelik Değerlendirmeler

Hadis metinleri, senedin kendisinde son bulunduğu ve rivayetin asıl kısmını oluşturan bölümdür. Hadis rivayetinde asıl olan bu bölümdeki lafızları doğru bir şekilde aktarmaktır. Dârimî’nin de hadislerde geçen lafızlara dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim ihramlı iken öldürülecek şeyler arasında zikredilen “الْكَلْبُ الْعَفُورُ/ısırtıcı veya yırtıcı köpek” lafzının, bazı râviler tarafından “الْكَلْبُ الْأَسْوَدُ/siyah köpek” şeklinde rivayet edildiğini söylemiştir.⁹³ Bazen de “Bu hadisin asıl rivayeti biraz uzundur.” diyerek hadisin mânâ ile rivayet edildiğine işaret etmiştir.⁹⁴

Dârimî, hadis metninin orijinalliğine zarar getirecek lafız değişikliklerine dikkat çekmiş, hadis lafızlarını dil ve lügat açısından incelemeye ehemmiyet vermiştir. Onun bu incelemeleri sayesinde birçok hadiste geçen lafızlardaki kapalılıklar giderilmiştir. Şimdi müşkil anlamlar ihtiva eden bu lafızlar hakkında yaptığı açıklamaları örnekleriyle birlikte ele alalım.

1.2.1. Garîb Kelimelerle İlgili Açıklamalar

Dârimî, naklettiği rivayetin ardından anlaşılması zor, az kullanılmaktan dolayı mânâsı bilinmeyen veyahut kapalı kalan kelimelerin sözlük anlamlarını vermektedir. Örneğin “هَلْ صُمْتَ مِنْ سَرَرٍ هَذَا الشَّهْرِ؟” / Bu ayın ‘serer’inde’ oruç tuttun mu?” rivayetinde geçen “serer” sözcüğünün anlamını “ayın sonu” olarak izah etmiştir.⁹⁵ Oysa talebesi Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği bazı hadislerde, bu kelimenin “ayın başı” mânâsında ol-

⁹¹ Dârimî, “Fedâilu’l-Kur’an, 33”.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, 7: 177-179.

⁹³ Dârimî, “Hac, 19”.

⁹⁴ Dârimî, “Nuzûr, 8”.

⁹⁵ Dârimî, “Savm, 35”.

duğu ifade edilmiştir.⁹⁶ el-Hattâbî (ö. 388/998) ise bu sözcüğün doğru mânâsının “ayın sonu” olduğunu söylemiştir.⁹⁷

Yine Dârimî, “مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ فِيهَا أَجْرٌ وَمَا أَكَلَتِ الْعَاقِبَةُ مِنْهَا، فَلَهُ فِيهَا صَدَقَةٌ”/ Kim ölü bir yeri ihya edecek olursa, bu amelinden dolayı Allah tarafından ücretlendirilir. Rızık peşinde olan canlılar/âfiyet ondan faydalanınca orayı ihya edene sadaka yazılır.” rivayetinde altı çizili olarak geçen kelimeyi de “kuşlar ve diğerleridir” şeklinde izah etmiştir.⁹⁸

Dârimî, bir kısım açıklamalarında az da olsa rivayetlerde geçen ve Arap dilinde çok sık kullanılmayan garîb kelimelerin izahından sonra bu kelimeleri sarf açısından incelemekte ve kelimelerin yapısı hakkında bilgi vermektedir. Örneğin bir rivayette geçen “الصَّفِيُّ” ve “فَتَفَاجُ” sözcüklerini şöyle açıklamaktadır: “Hadiste geçen ‘الصَّفِيُّ’ sözcüğü, ‘sütü çok alan’ demektir. ‘فَتَفَاجُ/ayaklarını açar’ filinden ise sağılmak için dişi devenin ayaklarının arasını açtığı zaman kastedilmiştir. Bu kökten gelen ‘الفَجُّ’ ismi ise ‘geniş yol’ demektir. Bu kelimenin çoğulu ise ‘فَجَاجٌ’sözcüğüdür.”⁹⁹

Dârimî'nin hadiste geçen, mânâsı bilinmeyen veya kapalı kalan kelimelere dair verdiği anlamlar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Metinde Geçen Kelime	Dârimî'nin Verdiği Anlam	Yeri
الْجَامِحِ	Binicisini dinlemeyen at	Dârimî, “Vesâyâ, 8”
وَكَيْحٌ	Sağlam, kuvvetli	Dârimî, “Mukaddime, 9”
الْإِسْلَالِ	Gizlice çalmak, hırsızlık etmek	Dârimî, “Siyer, 52”
الْإِعْدَاقِ	Dallar	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 15”
بِرَّحٌ	Kakıverir, zorla öte savar, iter	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 1”
الْلَبَابِ	Halis, öz	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 13”
الضَّيْفِ	Zayıf ince	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 14”
الشَّخِيبِ	Çelimsiz, zayıf	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 14”
الضَّلْبِ	Güçlü kuvvetli, kaburgaları sağlam kimse	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 14”

⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Savm, 8”.

⁹⁷ Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh (Halep: Matbaatu'l-İlmiyye, 1351/1932), 2: 97.

⁹⁸ Dârimî, “Buyû”, 65”.

⁹⁹ Dârimî, “Mukaddime, 1”.

الْحَيْجُ	Yellenme, koku, yel	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 14”
مُحْبَرَةٌ	Süslenmiş	Dârimî, “Fedâilu'l-Kur'an, 16”
نَوْمَةٌ	Kötülükten habersiz	Dârimî, “Mukaddime, 27”
الْمَذَابِيعُ الْبُذُرُ	Sözü çok	Dârimî, “Mukaddime, 27”
الْمُكَامَعَةُ	Yan yana yatmak	Dârimî, “İsti'zân, 20”
الْصُّفْرَةُ وَالْكَذْرَةُ	Sarı ve bulanık akıntı	Dârimî, “Vudû', 94”
الْأَفْرَاءُ	Hayız	Dârimî, “Vudû', 94”
تُوبٌ	Namaz için kamet getirildi	Dârimî, “Salat, 11”
الْهُوشَاتُ	Toplanma, toplantı	Dârimî, “Salat, 51”
السَّمْتُ	Yol	Dârimî, “Mukaddime, 24”
الْعَتُودُ	Bir yaşını tamamlayıp iki yaşına giren keçi	Dârimî, “Edâhi, 4”
اتَّجَرُوا	Onunla sevap peşine düşün, onunla sevap kazanmaya bakın	Dârimî, “Edâhi, 6”
الْمُجْتَمَةُ	Hedef olarak dikilen ve kendisine taş atılarak öldürülen hayvan	Dârimî, “Edâhi, 13”
يُهْدِيهِ	Onları buraya, şuraya gönderiyor	Dârimî, “Et'ime, 26”
الْغَيْلَةُ	Erkeğin eşiyle, o süt emzirdiği dönemde iken cima yapmasıdır	Dârimî, “Nikah, 33”
اعْتَبَطَ	Bir hastalık veya gerektirici bir sebep yokken öldürdü	Dârimî, “Diyât, 1”
مُصْمَصٌ	Elbise yıkanıldığında söylenen ifadedir.	Dârimî, “Cihad, 20”
فَأَنْبِئْهُ لِمَا لَكَ	Ondan hoşlandı	Dârimî, “Cihad, 37”
ضَيَاعًا	Bir adamın bakmakla yükümlü olduğu kimseler	Dârimî, “Buyû', 54”
فَلَاذِعٌ لَهُ	Beni onun için çağırın da onun yerine borcunu ödeyeyim, işlerini göreyim	Dârimî, “Buyû', 54”
الْخَامَةُ	Zayıf	Dârimî, “Rikâk, 36”
يَبْتِنُرُ	Depo ediyor, saklıyor	Dârimî, “Rikâk, 92”
حَوْبَةٌ	Yerde oyulup açılan şey/çukur	Dârimî, “Rikâk, 101”

1.2.2. Anlamı Kapalı İfadelerle İlgili Açıklamalar

Dârimî, rivayetlerin yanlış anlaşılmasına engel olmak amacıyla anlamı kapalı görünen ifadeleri açıklamıştır. Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) dedenin mirastaki durumu hakkındaki görüşüyle ilgili iki mevkuf rivayeti naklettikten sonra, Hz. Ömer'in (ö. 23/643) şu sözünü rivayet etmiştir: “Dedenin mirastaki durumu hakkında, âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri görüşü kabul et!” Bu mevkuf rivayette Hz. Ömer'in hangi âlimleri kastettiği müphemdir. Bu müphemliği açıklığa kavuşturmak

için Dârimî, dedenin mirastaki durumuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in Zeyd'in görüşünü kastettiğini söylemiştir.¹⁰⁰

Dârimî, hadislerde geçen bazı lafızların anlamları hakkında da bilgiler vermiştir. Örneğin; cahiliye döneminde yapılan bazı alışveriş şekilleri yasaklanınca, bu alışveriş şekillerinin toplum tarafından unutulup gittiği bir vakıadır. Buna mukabil bazı alışveriş metotları da birkaç şekilde uygulanagelmıştır. İşte Dârimî, anlamı kapalı olan böylesi lafızların açıklanması hususunda önemli izahlarda bulunmuştur. Örneğin bir rivayette geçen “munâbeze” kelimesi hakkında şunları söylemektedir: “Munâbeze, alışveriş için malı bu şuna atar, şu da buna atar.”¹⁰¹ Bu ifadelerden anlaşılan munâbeze'nin malın alıcı ile satıcı arasında atışmak suretiyle yapılan alışveriştir. Bir diğer rivayette de “بَيْعُ الْحَصَاةِ/taş atma usulü alışveriş” tarzının nasıl kesinleştiğini şöyle izah etmiştir: “Satıcı, taş attığı zaman alışveriş kesinleşirdi.”¹⁰²

Dârimî, “Kim iki serini kılsa cennete girer.” hadisinde altı çizili kelimeden kastedilenin “sabah ve ikindi namazları” olduğunu açıklamıştır.¹⁰³ “Beş veskden az ziraî ürünlerde zekât yoktur...” hadisinde geçen vesk'in altmış sâ' olduğunu söylemiştir. Ancak bölgeler arasında sâ' ölçüğü farklı kullanılmaktadır. Bu durumu dikkate alan Dârimî, sâ' ölçüğünün Hicazlılara göre iki buçuk, Iraklıların görüşüne göre ise dört batman ağırlığa denk geldiğini sözlerine ilave etmiştir.¹⁰⁴

Bunlara ilaveten bir diğer rivayette geçen “... Yanımıza azık alırdık.” sözünde kastedilenin “kurban etleri” olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁵ Yine diğer bir hadiste zikredilen “bir çift mal” ifadesinden kastın iki dirhem veya iki kadın köle yahut iki erkek köle ya da iki hayvan olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in falcının tatlı ücretini yasakladığına dair hadisinin akabinde de “حُلُونُ الْكَاهِنِ”in “falcıya falcılığından dolayı verilen şey” olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁷ Başka bir rivayette ise “ذِي مَرَّةٍ”

¹⁰⁰Dârimî, “Ferâiz, 16”.

¹⁰¹Dârimî, “Buyû', 28”.

¹⁰²Dârimî, “Buyû', 29”.

¹⁰³Dârimî, “Salat, 136”.

¹⁰⁴Dârimî, “Zekât, 11”.

¹⁰⁵Dârimî, “Edâhi, 26”.

¹⁰⁶Dârimî, “Cihad, 13”.

¹⁰⁷Dârimî, “Buyû', 34”.

kelimesinin anlamının “kuvvetli” olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ Ona göre “Sâhib-i meks cennete girmeyecektir.” rivayetinde altı çizili sözcükten kastedilen “عَشَّار” yani vergi memuru veyahut zekât memurudur.¹⁰⁹

Dârimî'nin bir kısım rivayetlerden sonra hadiste geçen coğrafi yerler hakkında bilgi vermesini de bu başlığa dâhil edebiliriz. Bu bağlamda ona göre, “Muhassab'da konaklamak, bir şey değildir...” hadisinde geçen Tahsib/Muhassab, Mekke'de veyahut Bathâ'da bulunan bir mekânın adıdır.¹¹⁰

1.2.3. Rivayetlerdeki Lafız Farklılıkları ve Râvi Yanılgılarına Dair Açıklamalar

Dârimî, bazı hadislerin sonunda farklı hocalardan aldığı rivayetler arasındaki lafız değişikliklerine işaret etmiştir. Kuşkusuz aynı hadisin rivayetleri arasındaki bu lafız farklılıkları, manen rivayetin bir sonucudur. O, ilmî dürüstlük ve titizliğinin bir gereği olarak hocalarından naklettiği rivayetlerde bir harf-i cer değişikliği bile olsa, ona işaret etmekten kendini alamamıştır.¹¹¹

Hadis lafızlarındaki farklılıklar, râvinin unutması, hata etmesi ve yanılgısı sonucu meydana gelmektedir. Dârimî de yer yer metinlerde râvi yanılgısı sonucu meydana gelen bu gibi değişikliklere işaret etmiştir. Bir misal verecek olursak; o, Hz. Peygamber'in Dâvûd'un (a.s.) tuttuğu oruçla ilgili rivayette geçen “...O, gecenin yarısını namazla, üçte birini uykuyla, altıda birini ise tesbihatla geçirirdi.” anlamındaki kısımda hata olduğunu söylemiştir. Ona göre bu cümlenin doğrusu; “...O, gecenin yarısını uykuyla, üçte birini namazla, altıda birini tesbihatla geçirirdi.”¹¹² şeklindedir. Çocuğun başına akika kurbanının kanından sürülmesinin tavsiye edildiğiyle ilgili bir rivayetten sonra da Dârimî, “Ben bunu gerekli görmem.” diyerek karşı çıkmıştır. Bu itirazına gerekçe olarak da

¹⁰⁸Dârimî, “Zekât, 15”.

¹⁰⁹Dârimî, “Zekât, 28”.

¹¹⁰Dârimî, “Hac, 45”.

¹¹¹Dârimî, “Hac, 26”.

¹¹²Dârimî, “Savm, 42”.

Affân b. Müslim'in (ö. 220/835) bu rivayeti "kan sürülür" yerine "ve adı konulur" şeklinde rivayet etmesini delil göstermiştir.¹¹³

Dârimî, bazı kelimelerdeki harflerin noktalı veyahut noktasız rivayet edilmeleriyle ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Kuşkusuz harflerin noktalı olup olmamaları anlam farklılıklarına sebep olabilmektedir. Dârimî, "وَلَمْ تَحْتَفُوا بَقْلًا" hadis metnindeki altı çizili fiilde bulunan "خ" harfinin bazı râviler tarafından noktasız rivayet edildiğini söylerken bu duruma dikkat çekmiştir. Zira bu fiilin "خ" harfi noktalı olması hâlinde "ne de yerden bir sebze çıkaramadığınızda" anlamındaki mânâsı, noktasız olması hâlinde ise "ne de bir sebze koparamadığınızda" şeklinde bir anlama dönüşmektedir.¹¹⁴

Bunlara ilaveten Dârimî'nin hadis metinleriyle ilgili olarak dikkat çektiği bazı farklı hususlar da vardır. Mesela o, yer yer hadis metinlerinden unuttuğu kısımları hatırlatmış,¹¹⁵ bazen de sadece hadis metinlerine yapılan idraclere işaret etmiştir.¹¹⁶

1.2.4. Tereddüt Edatlarıyla Rivayet Edilen Metinlere Dair Açıklamalar

Râvilerin rivayet ettikleri hadislerin lafızlarında tereddüt ettikleri bir gerçektir. Hadisin ister senedinde isterse metninde tereddüt hâsıl olunca, râvi "أَوْ / veya" terdîd edatını kullanır. Bu durumda râvi, lafzı nasıl rivayet ettiğini kesinlikle belirtmez. Eğer hadis rivayet edilirken bir râvi tereddüdünü gösteren ifadeler kullanmışsa sonraki nesiller de aynı ifadeyi rivayet etmeyi ihmal etmemişlerdir. Dârimî de hadislerde tereddüt edilen lafızları aynı şekilde rivayet etmeye özen göstermiştir. Hatta tereddüt eden râvinin kim olduğu hususunda da açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuya "...Allah'ın korumasında ve himayesinde olasin, Allah sana takvayı azık versin, günahını bağışlasın ve nereye yönelirsen veya yüzünü nereye çevirirsen seni hayra yöneltsin." hadisi misal olarak

¹¹³Dârimî, "Edâhi, 9".

¹¹⁴Dârimî, "Edâhi, 24".

¹¹⁵Dârimî, "Nikah, 10".

¹¹⁶Dârimî, "Nikah, 51".

verilebilir. Zira o, hadiste altı çizili kelimeleri kastederek, “Saîd b. Ebî Ka’b (ö. ?), bu iki sözün birinde şüpheye düşmüştür.”¹¹⁷ demiştir.

Dârimî kimi yerlerde de hadis lafızları ile ilgili kendi tereddütlerini izhar etmiştir. “Paylaşım yapılmadan ganimet hayvanına binme ile ganimet elbisesini giyme” yasağına dair bir rivayette geçen fillin, “onu güçsüz bırakınca” anlamındaki “إِذَا أُجْفَفَهَا” mı yoksa “onu zayıflatınca” mânâsındaki “إِذَا أُعْجَفَهَا” mı olduğunda şüphe etmiştir. Bu şüphesini de açıkça, “Bunda ben şüphe ediyorum.” cümlesiyle ifade etmiştir.¹¹⁸

1.3. Hadislerin Muhtevalarına Yönelik Değerlendirmeler

Muhaddisler, hadis rivayetlerinin sadece senedlerine değil, muhtevalarına da önem vermişlerdir. Bunun en önemli ispatı, öncelikle hadisleri, muhtevalarını da dikkate alarak belli başlıklarda tasnif etmeleri, ardından “ihtilâfu’l-hadîs” gibi hadis ilimleri ve şerh edebiyatı vasıtasıyla hadislerin muhtevaları ile ilgilenmeleridir. Şimdi Dârimî’nin hadislerin muhtevalarını dikkate alarak yaptığı değerlendirmeleri örnekleri ile birlikte incelemeye çalışalım.

1.3.1. Hadislerin Doğru Anlaşılmasına Yönelik Açıklamalar

Hadislerde kastedilen mânânın doğru anlaşılması, hadislerin Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit etmek kadar önemli bir meseledir. Bu önemin farkında olan Dârimî de bir kısım hadislerden sonra Hz. Peygamber’in vermek istediği mesajın doğru anlaşılması için bazı açıklamalar yapmıştır. Örneğin o, “Oruç, oruçlu onu zedeledikçe, onun için bir kalkandır.” rivayetinden sonra hadiste belirtilen zedeleme durumunun “gıybetle zedeleme” olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹

Hız. Peygamber’in sünnetinin Kur’an ayetlerinin anlaşılmasındaki rolü ve önemi büyüktür. Nitekim Yüce Allah, Hız. Peygamber’den onun anlamını ve ahkâmını insanlara açıklamasını istemiştir.¹²⁰ Bu bağlamda Dârimî, Hız. Peygamber’in her namaz için abdest aldığını,

¹¹⁷Dârimî, “İsti’zân, 41”.

¹¹⁸Dârimî, “Siyer, 47”.

¹¹⁹Dârimî, “Savm, 27”.

¹²⁰Mustafa Cora, “Kur’ân Tefsirinin Önemi/Kulluk ve Dini Görevle İlgisi”, *Kesit Akademi Dergisi*, 18 (Mart 2019): 89.

ancak Mekke'nin fethedildiği günde beş vaktin namazlarını tek abdestle kıldığını ifade eden bir hadisten sonra; "İşte Hz. Peygamber'in fiili göstermiştir ki, Yüce Allah'ın 'Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi... yıkayınız.'¹²¹ buyruğunun mânâsı, abdestli olmayan içindir, temiz/abdestli olan için değildir. Hz. Peygamber'in 'Abdest, başkasından değil, ancak hades/abdest bozulmasından dolayı gerekir.' sözü de bu kabildendir."¹²² demiştir. Böylece Dârimî, her namaz için abdest alınmasının ancak abdestin bozulduğu zamanlarda olması gerektiğini Kur'an-sünnet bütünlüğünü gözeterek açıklamıştır. Yine O, "Sıcak şiddetlendiği zaman, namazı serinliğe bırakınız. Çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemden kaynamasındandır." hadisini de yorumlamıştır. Bu yorumu göre hadiste kastedilen, öğle namazının, havanın biraz serinlemesine kadar geciktirilmesidir.¹²³

Dârimî, Hz. Peygamber'in yağmalamayı yasakladığına dair hadisin hemen ardından şu açıklayıcı cümlelere yer vermiştir: "Bu yağmalama yasağı, savaşta ganimet elde edildiğinde ganimetin bölüştürülmesinden önce onun yağmalanmasıdır."¹²⁴ Yine o, "Sarımsak yiyin. Çünkü ben sizden biri değilim..." hadisine dayanarak "Sarımsak yiyen kimse hiç kimseyi rahatsız etmediğinde, onun yenilmesinde hiçbir mahzur yoktur."¹²⁵ demiştir.

Dârimî bazen hadislerde belirtilen hususların bazı özel kişilerle ilgili olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in Sâlim'in (ö. 12/633) emzirilmesini emrettiği rivayetten sonra, "Bu hüküm sadece Sâlim içindir." demiştir. Yani bu hadisi dikkate alarak Sâlim'in dışındakiler de böyle bir şey yapamaz.¹²⁶

Bunlara ilaveten Dârimî, Hz. Ömer'in Karaza b. Ka'b (ö. 50/670) ve arkadaşlarını Kûfe'ye gönderirken onlardan Hz. Peygamber'den rivayeti azaltmalarını istediğini nakletmiştir. Bu rivayetin akabinde Dârimî, haberde geçen "hadis" kavramından kastedilenin Hz. Peygamber'in zamandaki olaylarla ilgili rivayetler olduğunu beyan etmiştir. Ona göre bu

¹²¹Mâide, 5/6.

¹²²Dârimî, "Vudû", 3".

¹²³Dârimî, "Salat, 14".

¹²⁴Dârimî, "Edâhi, 23".

¹²⁵Dârimî, "Et'ime, 21".

¹²⁶Dârimî, "Nikah, 52".

rivayet, Hz. Peygamber'in sünnetlerini ve ferâizini kapsamamaktadır.¹²⁷ Hz. Ömer'in, hadislerin rivayet edilmesi konusundaki tutumunu yansıtan bu haberle ilgili böylesi bir yorum, hadis tarihi açısından oldukça önemlidir. Dârimî'nin bu açıklamasına göre Hz. Ömer'in rivayet edilmesini yasakladığı rivayetler; Hz. Peygamber döneminde yaşanan hadiseler, onun (sav) huzurunda yapılan işler, belirli kişilere söylediği sözler veyahut bazı özel kişilerin onu (sav) bir şey yaparken görmeleri ile ilgilidir. Zaten Hz. Peygamber, nübüvvet döneminde gerçekleşen bütün bu hususların insanlara tebliğ edilmesini istememiştir. Demek ki Hz. Ömer, Kur'an'ın yapılmasını istediği işlerin uygulamalı şekilleri olan sünnetlerin rivayet edilmesinde bir sakınca görmemiştir.

1.3.2. Hadislerin Fıkhî Muhtevalarına Yönelik Açıklamalar

Bilebildiğimiz kadarıyla Dârimî'nin fıkıh alanında bir eseri yoktur. Ancak *Sünen*'inde yer yer rivayet ettiği hadislerden sonra meselenin fikhî yönüne dair yorumlarda bulunmuştur. Bu açıklamalarına bakıldığında, onun âdeta bir müçtehit gibi hareket ettiği görülecektir. Nitekim yaptığı açıklama ve değerlendirmelerden onun fıkıh anlayışını tespit etmek mümkündür. Zira o, rivayet ettiği bazı hadislerin hemen akabinde o hadisten çıkarılması gereken fikhî hükmün ne olduğunu belirtmiştir. Örneğin, "Kim oruca fecr-i sadıktan önce niyet etmezse, onun orucu sahih olmaz." hadisinin zahirinden Dârimî, bu orucun vacib (farz) olan oruçlar olduğunu çıkarmıştır.¹²⁸ Buradan hareketle onun nafîle oruçlara gecedan niyet etmenin vacib olmadığı görüşüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yine Hz. Peygamber'in, "Biriniz oruçlu olduğu hâlde unutarak yer veya içer, sonra da oruçlu olduğunu hatırlarsa orucunu tamamlasın. Çünkü onu ancak Allah yedirip içirmiştir." buyruğunun ardından; "Hicazlılar bu kimsenin o orucunu kaza edeceğini söylüyorlar. Ben ise kaza etmeyeceği kanaatindeyim."¹²⁹ demiştir. Görüldüğü gibi o, oruçlu iken unutarak yiyen kimsenin orucunu kaza etmeyeceğini söyleyerek Hicazlılardan farklı düşündüğünü açıkça beyan etmiştir.

¹²⁷Dârimî, "Mukaddime, 28".

¹²⁸Dârimî, "Savm, 10".

¹²⁹Dârimî, "Savm, 23".

Dârimî kan aldırmanın orucu bozup bozmayacağı ile ilgili hadislerin zahirî mânâlarının etkisinde kalmıştır. O, Hz. Peygamber'in "Kan alan da, kendisinden kan alınan da orucunu bozmuştur." hadisinin hemen akabinde; "Ben ramazandaki oruçta kan aldirmaktan sakınırım."¹³⁰ demiştir. Dârimî, ramazanda kan aldirmaktan niçin çekindiğini ise açıklamamıştır. Öyle anlaşılıyor ki o, Hz. Peygamber'in bu rivayetdeki maksadının orucun bozulacağını bildirmek değil, bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalılabileceğini haber vermek olduğunu düşünmüştür. Kanatimizce o, her ne kadar eserinde yer vermese de Hz. Peygamber'in oruçlu iken kan aldirdığına dair rivayeti biliyor olmalıdır.¹³¹

Dârimî hadislerin zahirinden çıkarılan fikhî görüşler hakkında da şahsi görüşlerini beyan etmiştir. İhramlının evlendirmesi veya evlendirilmesi ile ilgili bir hadisten sonra kendisine; "Bu hadisin zahirinin delâlet ettiği görüşü kabulleniyor musun?" diye sorulduğunda, o da "Evet" diye cevap vermiştir.¹³² Bu ifadelerin ışığında onun ihramlının bizzat kendisinin evlenemeyeceği gibi başkasını da veli olarak evlendiremeyeceği görüşüne sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bir kısım hadislerden sonra yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre, bazen Dârimî'ye hadisten çıkarılan fikhî hükümlerle ilgili sualler yöneltilmiştir. Örneğin, "O, Hz. Peygamber'i mestlerinin ve sarığının üzerine meshederken görmüştü." hadisinden sonra kendisine, "Sen bunu kabul eder misin?" diye sorulduğunda o da; "Evet, vallahi!" diye cevap vermiştir.¹³³ Demek ki Dârimî, bu hadisin zahirine göre abdestte baş yerine sarığa meshetmeyi yeterli görmüştür. Yine "Göz, makatın bağıdır. Bu bakımdan uyuyan bir kimse abdest alsın." hadisiyle ilgili kendisine, "Bunun zahirî hükmünü kabul eder misin?" diye sorulduğunda, "Hayır, kişi ayakta uyuduğu zaman ona abdest gerekmez." karşılığını vermiştir.¹³⁴ Oysa söz konusu hadisin zahirî mânâsına göre mutlak olarak uyku sebebiyle abdestin bozulacağı anlaşılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Dârimî, bu hadisteki zahirî anlamı dikkate almamıştır.

¹³⁰Dârimî, "Savm, 26".

¹³¹Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), Buhârî, "Tıb, 11".

¹³²Dârimî, "Hac, 21".

¹³³Dârimî, "Vudû", 38".

¹³⁴Dârimî, "Vudû", 48".

Ayakta duran kişinin uykusunun hafif olacağını ve yellenme gibi durumları fark edebileceğini düşünmüş olmalıdır.

Dârimî, “Annesinin karnındaki yavrunun boğazlanması, annesinin boğazlanması ile hâsıl olur.” hadisine dayanarak, “Annesi kesildikten sonra karnından çıkan yavru yenir mi?” sorusuna “Evet” diye cevap vermiştir.¹³⁵ Kısacası Dârimî, çoğu hadisten sonra “أقول به / Bu hadisin zahirinin delâlet ettiği görüşü benimsiyorum.”¹³⁶ “أخذ به / Bu hadisin zahirî delâletini kabul ediyorum.”¹³⁷ veya kendisine yöneltilen, “تأخذ به؟ / Bu hadisin zahirinin delâlet ettiği hükmü kabul ediyor musun?” sualine “Evet” diyerek¹³⁸ hadislerin zahirinden çıkarılan hükümleri kabul ettiğini söylemektedir. Fakat bazen böylesi suallere “Bilmem.”¹³⁹ veya “Hayır”¹⁴⁰ diye cevap verdiği de olmuştur.

Dârimî, bazı rivayetlerden sonra kendisinden önceki âlimlerin fikhî görüşlerini eleştirmiştir. Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) namazda Hz. Peygamber'in üç yerde sustuğuna dair görüşünü, merfû rivayette onun (sav) iki kez sustuğuna dair bilginin geçtiğini söyleyerek eleştirmiştir.¹⁴¹ Dârimî bazen de hadislerde geçen fiilî uygulamaların nasıl anlaşılması gerektiği hususunda açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuda o, Hz. Peygamber'in abdest alış şeklini ifade eden şu hadisi nakletmektedir: “Hz. Peygamber, abdest alırken ağzına su vermiş, burnuna su çekmiş, sonra yüzünü üç defa yıkamış, sonra ellerini üç defa yıkamış, sonra başını meshetmiş ve temizleyinceye kadar ayaklarını yıkamıştı. Sonra, ellerinin artığı olmayan bir su ile başını meshetmişti.”¹⁴² Bu hadiste altı çizili “Sonra, ellerinin artığı olmayan bir su ile başını meshetmişti.” cümlesiyle kastedilen nedir? Acaba ayakları yıkadıktan sonra yeniden bir su ile başı meshetmek midir? Yoksa bu, bir açıklama cümlesi midir? İşte Dârimî, bu ibarenin birinci meshi açıklamak için söylenildiğini ifade ederek konuya açıklık getirmiştir. Yani ona göre başın meshedilmesi

¹³⁵Dârimî, “Edâhi, 17”.

¹³⁶Dârimî, “Salat, 180, 196, 198”.

¹³⁷Dârimî, “Salat, 174”.

¹³⁸Dârimî, “Salat, 210”.

¹³⁹Dârimî, “Vudû', 64”.

¹⁴⁰Dârimî, “Vudû', 96”.

¹⁴¹Dârimî, “Salat, 37”.

¹⁴²Dârimî, “Vudû', 37”.

yeni bir su ile yapılmalıdır. Nitekim o, bu fikhî görüşü, bab başlığına da yansıtmıştır.

Fıkıh alanındaki bilgisiyle bu ilim dalında söz sahibi olmuş Dârimî,¹⁴³ yeri geldikçe fikhî hadislerle ilgili şahsi görüşlerini de ifade etmiştir. Bu görüşler incelendiğinde onun herhangi bir mezhebe bağlı olmadan söz konusu hadisler arasında tercihte bulunduğu görülmektedir. Örneğin cünüplükten dolayı gusül yapmayla ilgili naklettiği rivayetlerden sonra, “Bu ikinci rivayet bana, Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın (ö. 101/719) rivayetinden daha iyi geliyor.”¹⁴⁴ demiştir. Ancak Dârimî, râviden mi yoksa iki hadisin muhtevâsından dolayı mı böyle bir tercihte bulunduğunu açıklamamıştır. Kanaatimizce Sâlim, hadiste tedlis ve irsal yapsa da rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan sika bir râvidir.¹⁴⁵ Dolayısıyla Dârimî'nin, iki rivayet muhtevâsı arasında bir tercihte bulunmuş olması muhtemeldir. Zira tercih ettiği rivayette, hem iki ayağın yıkanması yer almakta hem de Hz. Peygamber'in gusül öncesinde namaz abdesti gibi abdest aldığı yer almaktadır.

Dârimî'nin fikhî yönden tercihte bulunduğu bir diğer rivayet, “Kim ön ve arka avret yerine dokunursa abdest alsın.” hadisidir. Bu rivayet hakkında kendisine sorulan bir suale, “Abdest alma, bana daha sabit/doğru geliyor” diye cevap vermiştir. Sözlerine devamla, “Bu rivayet, ferce dokunma hakkında daha sağlamdır.” demiştir.¹⁴⁶ Bu ifadelerle göre Dârimî'nin avret yerlerine dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdestin bozulmayacağını ifade eden hadisler, sağlamlık yönünden daha alt derecededir.¹⁴⁷

Dârimî'nin tercihte bulunduğu konulardan biri de müezzinin ezan okurken sağa sola dönmesi ile alakalıdır. O, rivayet ettiği iki hadisin ardından, “Bir önceki Süfyân es-Sevrî'nin rivayeti daha sahihtir.”¹⁴⁸ de-

¹⁴³Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 12: 227.

¹⁴⁴Dârimî, “Vudû", 67”.

¹⁴⁵Zehabî, *Mizânu'l-İtidâl*, 2: 209.

¹⁴⁶Dârimî, “Vudû", 50”.

¹⁴⁷Tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdestin bozulup bozulmayacağı hususunda yapılan tartışmalar için bkz. Orhan Yılmaz, *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*, (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019), 114.

¹⁴⁸Dârimî, “Salat, 8”.

miştir. Ancak bu tercihini sened açısından mı yoksa metin açısından mı yaptığını izah etmemiştir. Hadisin isnad ve metinleri şöyledir:

Birinci rivayet: Muhammed b. Yusuf (ö. 212/827) > Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) > Avn b. Ebî Cuhayfe (ö. 116/734) > Vehb b. Abdullah (ö. 74/693): “O zaman ben Bilal b. Rabah’ın (ö. 20/641) ağzının, ezan sebebiyle şuraya buraya dönüşünü takip etmeye başlamıştım.”

İkinci rivayet: Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849) > Abbâd b. Avvâm (ö.183/799) > Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) > Avn b. Ebî Cuhayfe > Vehb b. Abdullah: “Bilal b. Rabah bir defasında mızrağını yere sapladı ve parmaklarını kulaklarının üzerine koyarak ezan okudu. Bu esnada onun döndüğünü gördüm.”

Bu rivayetleri incelediğimizde metinler arasında farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. İkinci metinde parmakların kulaklara konulması ve vücudun dönüşünden bahsedilmektedir. Birinci rivayette ise sadece başın döndürülmesi zikredilmektedir. İsnadlar açısından bakıldığında ise ikinci rivayette geçen Haccâc b. Ertât’ı, cerh ve ta’dil âlimleri, hadis ilmindeki üstünlüğüne rağmen müdellis olarak nitelendirmişler ve hadislerini ihtiyatla karşılamışlardır. Hatta onu çok hata yapmak, hadise, aslında bulunmayan sözler ilave etmek ve zayıf olmakla itham etmişlerdir.¹⁴⁹ Buna mukabil birinci rivayette geçen Süfyân es-Sevrî, hadis ilminde “emîrül-mü’minîn fi’l-hadîs” unvanıyla nitelendirilmiştir. Fakat zayıf râvilerden rivayette bulunmak ve tedlis yapmakla da eleştirilmiştir.¹⁵⁰ Dolayısıyla Dârimî, birinci rivayeti daha sahih olarak nitelendirirken muhtemelen hem senedi hem de metni dikkate almıştır.

1.3.3. Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümüne Yönelik Açıklamalar

Hadisler arasında görülen ihtilafları gidermek hadis ilminin önem verdiği konulardandır. Dârimî de hadisler arasında görülen ihtilafları gidermeye yönelik bazı açıklamalarda bulunmuştur. O, seferde oruç tutma meselesine dair hem Hz. Peygamber’in seferde oruç tutmayı hoş görmediği hem de yolculukta oruç tutup tutmamayı kişinin tercihiyle bıraktığıyla

¹⁴⁹el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 5: 420-428.

¹⁵⁰el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11: 154-169.

alakalı rivayetleri nakletmektedir. Söz konusu bu rivayetler arasında görülen teâruzu ise “Yolcu isterse orucunu tutar, isterse orucunu açar.” diyerek cem’ ve te’lîf yöntemini kullanarak çözümlenmiştir. Bu durum onun hadislerin hem azîmet hem de ruhsat yönünü dikkate aldığı bir delildir.¹⁵¹

Hadis ilminin önemli meselelerinden biri de hadislerin hadisle veya hut ayetlerle arasındaki nesih konusudur. *Sünen* adlı eserdeki bilgilerden anlaşıldığına göre Dârimî de bu mevzudan geri durmamıştır. Bazı hadislerin ayetle neshinden bahsetmiştir. Örneğin o, Hz. Ali’nin (ö. 40/661) pabuçlarını meshettikten sonra, “Rasûlullah’ın (sav) yaptığını görmemiş olsaydım, ayakların altının, meshedilmeye üstlerinden daha layık olacağı görüşünde bulunurdum.” dediğini nakletmiştir. Müellif bu sözün ardından, “Bu hadis, ‘...Başınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar yıkayın.’¹⁵² ayetiyle neshedilmiştir.”¹⁵³ demiştir. Ancak bu açıklamada neyin neshedildiği tam açıklığa kavuşturulmuş değildir. Dârimî, mestler üzerine meshetmenin mi yoksa çıplak ayak üzerine meshetmenin mi ayetle kaldırılmış olduğunu açıklamamıştır. Ancak diğer bab başlıkları dikkate alındığında Dârimî’nin çıplak ayak üzerine meshetmeyi kastettiğini söyleyebiliriz.

Dârimî, bazen nesh ile ilgili tutumunu açıkça beyan etmemekte, ancak art arda sıraladığı rivayetlerden, onun bir hadisin diğer bir hadisle neshedildiğini vurgulamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim ateşte pişen yiyeceklerin abdesti gerektirip gerektirmeyeceği konusunda ilk önce gerektireceği sonra da gerektirmeyeceği ile ilgili hadisi rivayet etmiştir.¹⁵⁴ Dârimî’nin hadisleri bu şekilde sıralamasından, onun, birinci hükmün mensuh olduğu kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira o rivayetten sonra ateşte pişen yiyecekten dolayı abdest gerekmediği görüşüne sahip olduğunu açıkça ifade etmiştir.

SONUÇ

181/797 yılında Semerkant’ta doğan Dârimî, dönem itibarıyla hadis ilminin zirvede olduğu bir zaman ve muhitte yetişmiştir. Kütüb-i Sitte

¹⁵¹Dârimî, “Savm, 16”.

¹⁵²Mâide, 5/6.

¹⁵³Dârimî, “Vudû”, 43”.

¹⁵⁴Dârimî, “Vudû”, 51”.

diye bilinen hadis kitaplarının İbn Mâce hariç bütün müelliflerine kısa veya uzun süre hocalık yapmıştır. Birçok âlim onun hadis ilmindeki derinliğine işaret etmiştir. Bu alana dair ehliyetini ortaya koyacak en önemli belge ise onun “*Sünen*” adlı eseridir.

O, kitabında sadece çoğu fıkha dair hadisleri nakletmekle yetinmemiş, aynı zamanda yer yer naklettiği hadislerden sonra önemli birtakım açıklama ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Kuşkusuz onun hadislerin akabinde yaptığı bu açıklama ve değerlendirmeler, eseri çok daha değerli hâle getirmiştir. Hadis ilmi açısından çok kıymetli olan bu açıklamalar, bazen hadisin senedi bazen de metniyle ilgili olmuştur.

Hadisin senedine yönelik izahlarında o, zaman zaman râvilerin isim, künye, lakap ve nisbe açısından tanıtılmasına yer vermiştir. Bir kısım açıklamalarda ise hadisi nakleden râvileri tenkide tabi tutmuştur. Râvileri tanıtmaya ve hallerini beyan etme konularında yaptığı bu izahlar, onun rical ilmindeki otoritesini açıkça göstermektedir. O, rical ilmine dair biyografik eserler yazmamış olsa bile başta sahâbe olmak üzere râvilerle ilgili verdiği bilgiler onun bu alandaki yetkinliğini ortaya koyacak zenginliktedir. Öte yandan onun bu telâkkileri, eserine aldığı rivayetleri birtakım süzgeçlerden geçirdiğinin de delillerindedir.

Bunlara ilaveten o, bazen senedin muttasıl olup olmadığına dair açıklamalarda da bulunmuştur. Bazen de hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi vermiş ve rivayetlerin farklı varyantlarına işaret etmiştir. Öte yandan müsned olarak rivayet edilen bazı hadislerin mürsel olduklarına dair açıklamaları da dikkat çekicidir. Bütün bunlar onun hadislerin illetlerini bilme konusunda oldukça geniş bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hadislerin metnine yönelik açıklamalara gelince, bu izahlar hem metinde geçen garîb ve mânâsı kapalı olan bir kelime veya ifadenin beyanı hem de rivayet edilen hadisin muhtevası ile ilgili olmuştur. Dârimî, hadis metinlerinde geçen nice garîb kelimelerin sözlük anlamlarını vermiştir. Bundan dolayı hicrî III. asırda zikredilen bu lügavi anlamların garîbu'l-hadîs'in ilk nüvelerini ortaya koyacak zenginlikte olduğu söylenebilir.

Dârimî, bazı hadislerden sonra o rivayetin işaret ettiği fikhî yönlere

dair şahsi yorumlar yapmıştır. Onun bu yorumları, fikhî anlayışını yansıtacak keyfiyet ve kemiyettir. Bu yorumların bazısında o, naklettiği rivayetin zahirî anlamından çıkarılan fikhî hükme katılmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda kendisine sorulan suallere verdiği cevaplar, onun mezhep imamlarından bağımsız bir fıkıhçı gibi hadislerden sonuçlar çıkarabilecek ehliyet ve yeterliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca o, hadis metinlerinin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasına mani olmak için bazı münferit yorumlar yapmış, hadisler arasında görülen ihtilafları gidermeye gayret sarf etmiştir.

Bütün bu yorumları dikkate aldığımızda, onun hadisleri yorumlama konusundaki mütevazı gayretlerinin kendisinden bir asır sonra ortaya çıkacak olan hadisleri şerh etme faaliyetlerine öncülük ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Abdullah. "Dârimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 494-495. Ankara: TDV Yayınları. 2009.
- Aydınlı, Osman. "Semerkant". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 481-484. Ankara: TDV Yayınları. 2009.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü's-Sağır*. Thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye. 1410/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Haz. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- Cora, Mustafa. "Kur'ân Tefsirinin Önemi/Kulluk ve Dini Görevle İlgisi". *Kesit Akademi Dergisi* 18 (Mart 2019): 87-100.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Sünen*. Haz. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Haz. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- Ebû Zehv, Muhammed. *Hadis ve Hadisçiler*. Çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2016.
- el-Ğamrî, Ebû Âsım Nebîl b. Hâşim. *Fethu'l-Mennân Şerhu'l-Müsnedi'l-Câmi'*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. 1419/1999.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. 1422/2002.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî. *Meâlimu's-Sünen*. Thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh. Halep: Matbaatu'l-İlmiyye. 1351/1932.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *Kitâbü'l-İlel*. Thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid - Halid b. Abdurrahmân el-Cureysî vd. Medine: Mektebetu'l-Melik Fahd. 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. 1372/1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *el-Merâsîl*. Thk. Şükrullah Nimetullah Kûcânî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle. 1397.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdilmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Ta'rîfü Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevşûfine bi't-Tedlîs/Tabakâtü'l-Müdellesîn*. Thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî. Amman: Mektebetü'l-Menâr. 1403/1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye. 1326.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. Haz. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *Kitâbü's-Sikât*. Thk. Şerefuddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1395/1975.
- el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebu'l-Haccâc. *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle. 1400/1980.
- el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdusselâm. *Mir'âtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. Hindistan: İdâretu'l-Buhûsi'l-İlmiyye. 1404/1984.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Haz. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- es-San'ânî, Muhammed b. İsmail b. Salâh el-Emîr el-Kahlânî. *Tavzîhu'l-Efkâr*

- li-Me'âmî Tenkîhi'l-Enzâr*. Thk. Ebû Abdurrahmân Salah b. Muhammed b. 'Uveyde. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1417/1997.
- Sandıkçı, S. Kemal. *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1991.
- et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî. *Müsned*. Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr. 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. Haz. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1413/1992.
- Yıldırım, Ahmet. "Orta-Asya Türkistan Coğrafyasında Yetişen Muhaddisler ve Hadis İlimine Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildirileri (31 Mayıs-1 Haziran 2007)*. Ed. İsmail Hakkı Göksoy - Nejdet Durak. 243-252. Isparta: Fakülte Kitabevi. 2007.
- Yıldırım, Ahmet. *Dârimî ve Sünen'i*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. 1990.
- Yılmaz, Orhan. *İbn Kayyim el-Cevziyye (Hadis-Sünnet Anlayışı)*. İstanbul: Kitap Dünyası. 2019.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle. 1405/1985.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Becavî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 1382/1963.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî. 1424/2003.